

At vi maa frygte dig af idel kjærlighed – magtudøvelse og magtscenesættelse under den ældre danske enevælde

Sebastian Olden-Jørgensen

Fortid og Nutid, december 1997, s. 239-253.

Den ældre danske enevælde er kendt for sin håndfaste politiske undertrykkelse og hang til pomp og pragt. Disse to fremtrædelsesformer kan dog opfattes som to sider af samme sag. Med udgangspunkt i Max Webers skelnen mellem »Macht« og »Herrschaft« forsøger Sebastian Olden-Jørgensen at belyse samspejlet mellem magtudøvelse og magtscenesættelse under den ældre danske enevælde. Artiklen er en bearbejdet og annoteret udgave af den forelæsning, som den 11. september 1997 indledte forsvaret af Sebastian Olden-Jørgensens ph.d.-afhandling: *Magtudøvelse og magtscenesættelse under den ældre danske enevælde 1660-1730*. Artiklen ligger desuden i forlængelse af forfatterens artikel om statsceremoniel, hofkultur og politisk magt i overgangen fra adelsvælde til enevælde – 1536 til 1746, *Fortid og Nutid* 1996, s. 3-20.

Sebastian Olden-Jørgensen, f. 1964, ph.d. i historie 1997. Stipendiat på Institut for Historie ved Københavns Universitet, hvor han p.t. arbejder på en biografi om Peter Griffenfeld (1635-1699). Har bl.a. skrevet *Poesi og politik – lejlighedsdigtningen ved enevældens indførelse 1660*, Forum for renaissancestudier 8, 1996, og Christian V's og Frederik IV's politiske testamenter, *Historisk Tidsskrift* 1996, s. 313-348.

Privatadresse: Valby Gade 16, 3200 Helsinge.

Magt er noget underligt udefinerligt noget, næsten lige så svært at beskrive som frihed. Slår man op i en moderne politologisk håndbog, kan man f.eks. finde følgende dybsindige definition: *Magt er evnen til at få andre til at gøre noget, de ellers ikke havde gjort, om nødvendigt mod deres vilje, men ikke nødvendigvis til deres skade.*¹ Ja, det kan man vist ikke være uenig i, men abstraktionsniveauet er til gengæld så højt, at man heller ikke bliver klogere. Så er der mere at hente i gode gamle Max Weber, for selv om han ægger til modsigelse, fremprovokerer han også langt større indsigt.

Også Max Weber definerer magt som evnen, eller chancen, til at sætte sin vilje igennem over for andre, men han

spalter desuden begrebet i to: »Macht« og »Herrschaft«. De er ikke synonymer, men to forskellige fremtrædelsesformer for magt.² »Macht« er den magt, der udspringer af et markedsforhold, dvs. af det, én har, og en anden gerne vil have, har brug for eller ikke kan modsætte sig. Det betyder ikke kun, at udbud og efterspørgsel regulerer prisen, og at monopolister har stor magt, men også at den, der har en pistol, sætter sin vilje igennem over for den, der ingen har.

»Herrschaft« er derimod magt grundet på autoritet. Om der er tale om kavedisciplin, indre overbevisning, interessesammenfald eller suggestion er ligegyldigt. Resultatet er legitimitet, og diskussionen af »Macht« og

»Herrschaft« knytter hos Weber selvfølgelig an til de tre legitime »Herrschaftstyper«: den patrimoniale, den karismatiske og den bureaukratiske.

Nu er det ikke meningen her at iføre den ældre danske enevælde Webers idealtypiske spændetrøje, men derimod at lade modstillingen »Macht«/»Herrschaft« kaste lys over magtscenesættelsens problematik. Magt er nemlig ikke kun brandskattende soldaters pengeafpresning, men også de kodificerede og udtalte spilleregler for det politiske samarbejde, de politiske ideers kombinationsmuligheder og skjulte potentialer og hofkulturens pomp og pragt. Magten udøves og erfares sjældent rå og uformidlet, men møder os i fremtrædelsesformer, der er sofistikerede blandinger af »Macht« og »Herrschaft«.

»Macht«

Selvfølgelig kan man under den ældre danske enevælde finde eksempler på en rå magt-tankegang og en rå magt-praksis. Udtrykt på barokkens egne præmisser hedder det f.eks. »vana consilia sine armis«. Det kan oversættes som *politiske beslutninger uden militær råstyrke duer ikke det mindste*. Ordene er generalauditør Paul Tschernings, militær finansembedsmand og en af enevældens »høge«, og de er formuleret som reaktion på nedskæringer i den stående hær.³ Tankegangen genfindes i Christian V's politiske testamente fra 1683. Her er militærets indenrigspolitiske funktion som garant for enevælden nævnt ved sit rette navn. Også Frederik IV tænkte i de samme baner, men hvor Christian V synes at have frygtet reaktionære rebelske undersåtter af alle stænder, så rettede Frederik IV's frygt i hans politiske testamente fra 1723 sig mod de politisk upålidelige, gammeladelige officerer. Christian V frygtede et oprør,

Frederik IV ønskede at gardere sig mod et militærkup.⁴ Da Kastellet blev opført i årene 1662-65, var det selvfølgelig led i en nødvendig udbygning af Københavns befæstning, men da garderne i den nye bydel blev reguleret, så de kunne bestryges fra bastionerne ind mod byen, kunne det kun opfattes som en demonstration af indenrigspolitisk »Macht«.⁵

»Herrschaft«

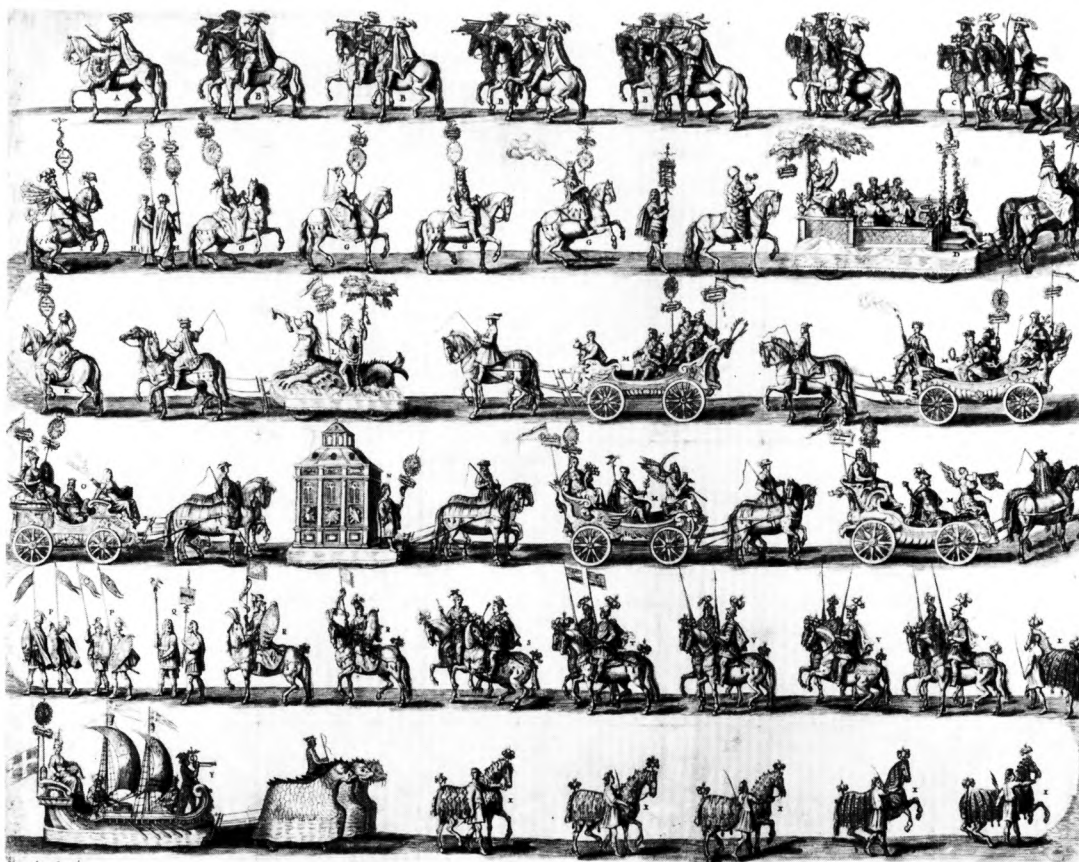
Væbnet magt var imidlertid den sidste udvej, og selv om den tidlige danske enevælde ikke veg tilbage for at inddrive skatterestancer med militær magt (såkaldt militær eksekution), så var dagligdagen præget af regimets forsøg på at maksimere »Herrschaft« og minimere »Macht«. Rå vold er dyr i drift og kan tillige give anledning til samvittighedsnag, mens lydighed grundet på indre overbevisning er billigere, stabilere og i bedre overensstemmelse med en række grundlæggende kulturelle normer med rod i kristendommen.⁶

Med enevældens indførelse fik kongen ikke kun formelt ubegrænsede, om end reelt selvfølgelig ret begrænsede, muligheder for at anvende »Macht«. Han fik tillige langt friere hænder, når det gjaldt mulighederne for at påvirke befolkningen gennem offentligheden. Og det var ganske afgørende, for opbygningen af »Herrschaft« er i høj grad en kamp om offentlighedens udformning. Med ordet offentlighed sigter jeg ikke til den knap nok eksisterende avisoffentlighed, men til det, man har kaldt den repræsentative offentlighed, der med udgangspunkt i hoffet opbyggedes som et sindbillede på enevoldsmagten og gradvist udbyggedes til at række ud over det ganske land. Reguleringen af offentligheden tog form af ommøbleringer af den sociale hakkeorden gennem oprettelse af greve- og friherrestanden, ny-

ordningen af ridderordnerne og indførelsen af rangforordningen, der sammenknyttede kongetjeneste og social rang. På det mere spektakulære felt bør man også nævne de store statsceremonier i forbindelse med tronskifte og hoffesternes glans.⁷

Man kan opfatte alt dette som udtryk for reguleringstrang og ødselhed, men jeg foretrækker en politisk tolkning. Alle disse elementer var del af en »Herrschaft«-strategi, der skulle gøre magten synlig og sanselig, men ikke alene det. Magt eksisterer jo ikke bare sådan i ren form, hvorefter man finder

et passende udtryk for den. Magten, ikke mindst i betydningen »Herrschaft«, kræver sin form, sin iscenesættelse, for overhovedet at eksistere. Ja, hvad mere er: Magtens iscenesættelse er i sig selv en kilde til magt; den er et stort anlagt overtalelsesforsøg både over for magthaverne selv og over for eliterne og undersåtterne i almindelighed. Magtiscenesættelsen er et forsøg på at maksimere magten, ja måske ligefrem på at kompensere for de reelle »Macht«-midlers begrænsede udstrækning. Magtiscenesættelsen handler i høj grad om prætention og

Til det store Bilagers (brylluppet mellem prins Christian og kurprinsesse Magdalena Sibylla af Sachsen 1634) mest folkelige arrangementer hører givetvis de festlige optog, der indledte den store ringridning. Stikket forestiller Christian IV's og den udvalgte prins' optog med i alt ni »inventioner» (smykkede vogne med allegoriske motiver, ofte ledsaget af musik og sang). Kongen og prinsen optrådte som Scipio Africanus og Scipio Asiaticus (litra S). De sachsiske gæster, prins Frederik og de danske adelsmænd bidrog med tre lignende, men dog noget mindre optog.

Stik af Chrispin de Pas efter skitse af Christopher Schwenck, Det Kongelige Biblioteks Billedsamling: Müllers Pinakotek bd. 25, pl. 62. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

bevæger sig ikke sjældent på grænsen til bluff, men synes ofte netop dér at være allermest påkrævet, hvor virkelighedsgrundlaget er vaklende.

Det store bilager 1634

På dette punkt er det passende at stige ned fra de webersk inspirerede abstraktioner til tre punktnedslag. Som et første eksempel har jeg valgt den udvalgte prins Christians bryllup med Magdalena Sibylla af Sachsen i 1634, det såkaldte store bilager, måske Danmarkshistoriens største og dyreste fest. Det ambitiøse program, der omfattede skuespil, ringridning, hofballetter, optog, fyrværkeri og festbanketter er vel belyst. Deltagelsen var international, og formålet var ikke mindst at dokumentere, at Danmark i almindelighed og den danske konge i særdeleshed var »fit for fight« efter kejserkrigens ydmygelse og nu stod parat til et nyt forsøg på at spille en rolle i international politik; denne gang som fredsmægler i et forsøg på ved forhandlingsbordet at minimere Sveriges gevinster på slagmarken. Indenrigspolitisk, i forhold til den danske adel, markerer det store bilager et af højdepunkterne i Christian IV's forsøg på at knytte danske adelsmænd til sig og integrere dem i hoffet.⁸

I politiske termer kan man karakterisere hofkulturen, som den møder os ved det store bilager, som et frirum, hvor forfatningen ikke lagde de samme snærende bånd på kongens handlefrihed som i administrative og juridiske spørgsmål. Her, på rendebanen og i riddersalen, kunne han forsøge at vinde status og knytte bånd, der ville være ham til gavn i andre sammenhænge, score points så at sige, der så forhåbentlig kunne veksles til politisk magt, men hvis vekselkurs var uvis. Under Torstenssonsfejdens militære og fiskale pres faldt korthuset imidler-

tid sammen, og efter Brömsebrofreden 1645 måtte kongen give politiske indrømmelser til adelen (udbygningen af landkommissærernes beføjelser og adelens direkte valg af rigsråder), der stod i skærende kontrast til det billede af kongemagtens magt og herlighed, det store bilager havde formidlet.

Enevældens indførelse 1660

Det næste punktnedslag er enevældens indførelse 1660. Der var tale om en revolutionær og flydende situation, hvor det langt fra var afgjort med det samme, hvilken magtforøgelse arvehyldningen skulle betyde for kongemagten. Jeg har her valgt at se på den del af offentligheden, der udgøres af de politiske lejlighedsdigte, som ved denne lejlighed forekommer i stort tal. Det har i historieforskningen været hævdet, at Frederik III ved udstedelsen af enevoldsarveregeringsakten 10. januar 1661 tog fusen på det danske folk og til almindelig forbløffelse indførte enevælden. Eller sagt på en anden måde: Hvilken politisk fremtid forventede man i efteråret 1660 efter arvekongedømmets indførelse den 18. oktober? I en tid uden Gallup-tal giver lejlighedsdigtene et fingerpeg.⁹

Digtene på folkesprogene dansk og tysk tolker alle arvehyldningens motiver 100% politisk korrekt som folkets taknemlighed over for kongens heltemodige indsats under krigen. Med hensyn til de politiske konsekvenser af arvehyldningen begrænser disse digte sig imidlertid til antydninger af en kongelig magtforøgelse. De latinske digte derimod, delvis skrevne af de samme forfattere som dem på folkesprogene, udtaler sig langt klarere, til dels krystalklart, om det nye regimes enevældige karakter. Heraf slutter jeg, at den latinlæsende intellektuelle og politiske elite udmærket kunne se de enevældige perspektiver i arvehyld-

ADESTE. REGES. ACCURRITE. PRINCIPES
 SPECTATE. PROVIDENTIAM. DEI. ADMIRABLEM
 EXEMPLUM. SINE. EXEMPLO
 FRIDERICUS. TERTIUS. DANIE. REX
 INTER. MAXIMA. BELLI. DISCRIMINA
 QVOVIS. REGE. VISUS. INFELICIOR
 AT. INTER. MAXIMA. PERICULA
 QVOVIS. REGE. CONSTANTIOR
 POSTQVAM. CUM. MALA. FORTUNA. DIU. COLLUCTATUS. ESSET
 MELIOREM. NON. SORTE. SED. VIRTUTE
 ADEPTUS. EST
 NAM. VIGILIAS. LABOREM. PRUDENTIAMQVE. FORTISSIMI. PRINCIPIS
 DIU. ADMIRATUS. DANIE. POPULUS
 QVEM. REGEM. PRIDEM. DOMINUMQVE. ELEGERAT
 NUNC. TITULO. NOVO. APPELLAT. MONARCHAM
 HOC. DEESSE. SUÆ. FELICITATI. EXISTIMANS
 UT. ROMANOS. IMITATUS
 OMNE. SUUM. JUS. OMNEMQVE. POTESTATEM
 IN. HUNC. SOLUM. CONFERRET
 ET. ROMANOS. SUPERGRESSUS
 INTER. TANTI. PRINCIPIS. HEREDITARIA. BONA
 SUAM. QVOQVE. NUMERARET. PATRIAM
 SIC. TANDEM. FRIDERICUS. TERTIUS
 QVOVIS. DANIE. REGE. FELICIOR
 QVI. POST. EXANTLATUM. BELLUM. ATROCISSIMUM
 TANTA. HEREDITATE. AUCTUS. EST
 SIC FRIDERICUS. TERTIUS
 QVOVIS. DANIE. REGE. MAJOR
 QVIPPE. CUJUS. VIRTUTI. DEBENT. NEPOTES
 QVOD. NON. FIANT. REGES. SED. NASCANTUR
 VIVAT. FRIDERICUS. TERTIUS. PRIMUS. DANIE. HERES
 ET. TANTAS. OPES. FELICITER. TRANSMITTAT
 AD. POSTEROS
 APPLAUDITE. REGES. APPLAUDITE. PRINCIPES

H A F N I Æ

Typis Viduz PETRI MORSINGII, Reg. & Acad. Typographi, Anno 1660.

C. V. v. Dr. D. Peto Scavio

D. Pfeiff.

Dette prunkløse latinske tryk udkom i forbindelse med arvehyldningen 1660 og er affattet i den af tiden så yndede lapidarstil. Ved at parallellisere arvehyldningen med indstiftelsen af det romerske kejserdømme propaganderede det i de mest umisforståelige vendinger for en absolutistisk forståelse af begivenheden. Trykket er anonymt, men den håndskrevne notits på det eneste bevarede eksemplar afslører nok forfatteren: præst ved den tyske kirke, Daniel Pfeiff (1618-1662), der i øvrigt lod teksten male på præstegårdens facade. Ved en misforståelse (!) figurerede teksten nogen tid senere i den samtidshistoriske kronike »Diarium Europæum» som universitetets officielle hyldest, og mindst én gesandt synes at have læst den med interesse og bestyrtelse.

Rigsarkivet, Håndskriftsamlingen IV H 19. Foto: Rigsarkivet.

ningen og næppe blev så forfærdelig overraskede, da enevoldsarveregeringsakten blev sendt rundt til underskrift i begyndelsen af det nye år. Det jævne folk derimod skulle selvfølgelig ikke inddrages i egentlig politisk diskussion, men blot have deres kongetroskab og undersåtlige hengivenhed og lydighed stimuleret.

Der er imidlertid ikke kun tale om, at disse digte tolker en politisk situation. I betragtning af en hel række af digternes nære bånd til kongemagten i

form af forskellige typer patron/klientforhold bliver det meningsfuldt at tillægge digtene en bevidst propaganda-funktion. I flere tilfælde er den endda ganske åbenlys. Digtene var – for fleres vedkommende altså helt bevidst – med til at opbygge en forventningshorisont, der forberedte den utilslørede og ufortyndede enevælde, der kom til udtryk i enevoldsarveregeringsakten. Eller for at tale med Weber: I en kritisk overgangsfase var digterne med til at skabe absolutistisk »Herrschaft«.

Som det pæne menneske Kay Lykke (ca. 1625-1699) var, søggede han for gode giftemål til sine elskerinder, f.eks. med en af sine ridefogeder. Det sikrede ham imidlertid ikke mod en af ex-elskerindernes mand, Peter Børtning, der blev Lykkes dødsfjende og spillede Frederik III et kompromiterende brev om dronningen i hænde. I første omgang synes kongen blot i stilhed at have villet afpresse den hovedrige godsejer hele hans formue. Sagen lækkede imidlertid til dronningen, og da en offentlig rettergang blev uundgåelig, valgte man at gøre den til en skueproces, der gav genlyd både inden for og uden for landets grænser. Først efter dronning Sophie Amalies død kunne han vende tilbage til landet. Det anonyme maleri siges at forestille Kay Lykke.

Foto: Sophus Bengtsson, Frederiksborgmuseet.

Politisk intimidering i 1660'erne

Vi er nu nået forbi enevældens indførelse, frem til enevældens konsolideringsfase. I enevældens første år var man ikke bange for at demonstrere »Macht«, sådan som det fremgår af rækken af skueprocesser i begyndelsen af 1660'erne. Mest kendt er selvfølgelig processen mod Corfitz Ulfeldt 1663 og fængslingen af Leonora Christine uden proces og dom, men på en måde har den første i rækken, processen mod Kay Lykke i sommeren 1661, nok gjort større indtryk.¹⁰ Det blev nemlig ret hurtigt alment kendt, at hans majestætsfornærmelse bestod i et flere år gammelt privatbrev, der refererede ærekrænkende rygter om dronningen til trøst og underholdning for Kay Lykkes elskerinde. Da Kay Lykke klogelig nok flygtede over Sundet inden processens start, blev han henrettet in effigie, dvs. en dukke i legemsstørrelse med vokshoved, der lignede ham, blev henrettet og parteret, og det på slotspladsen i overværelse af kongehuset, embedsmænd og flere hundrede soldater til hest og til fods. Det var første gang den slags foregik i Danmark. Denne demonstration af »Macht« har givet været anledning til en del brevbrænding rundt omkring i de små hjem, og jeg mener, at det bl.a.

er her, vi skal søge årsagen til den sparsomme danske memoire- og brev-litteratur fra den tidlige enevælde.

Finanspolitikken med dens sublimе foragt for gældsfordringer og løntilgodehavender er et andet eksempel på, at regimet ikke veg tilbage for at anvende »Macht«, når det ansås for nødvendigt.¹¹

Ceremoniel konsolidering 1670-1671

Med årene skiftede strategien dog naturlig nok over til opbyggelsen af »Herrschaft«. Frederik III's død 9. februar 1670 blev startskuddet til en række initiativer, der skulle komme til at præge billedet af den danske enevælde de næste halvanden hundrede år. Det drejer sig om en hel serie af begivenheder: De højere kongelige embedsmænds edsaflæggelse 9. februar 1670 om aftenen, Kongelovens oplæsning i gehejmerådet 23. februar 1670, Frederik III's *castrum doloris* i slotskirken 30. marts til 3. maj 1670, gemaksordnansen 11. maj 1670 (revideret 25. maj 1671), greve- og friherrestandens privilegier 25. maj 1671, rangforordningen 25. maj 1671, salvingen 7. juni 1671 og indstiftelsen af Dannebrogordenen 12. oktober 1671, dagen efter prins Frederiks (IV) fødsel. Med Peter Schumacher som pennefører gik alle disse elementer op i en højere enhed, der understregede statens dynastiske grundvold, kongemagtens magtfulde og tilbage-trængningen af det traditionelle adelsbegreb til fordel for et nyt, bygget alene på kongetjeneste og kongegenst.

Salvingen 1671

Jeg vil her se lidt nærmere på salvingen 1671, der danner kulminationen på hele forløbet. Christian V's salving

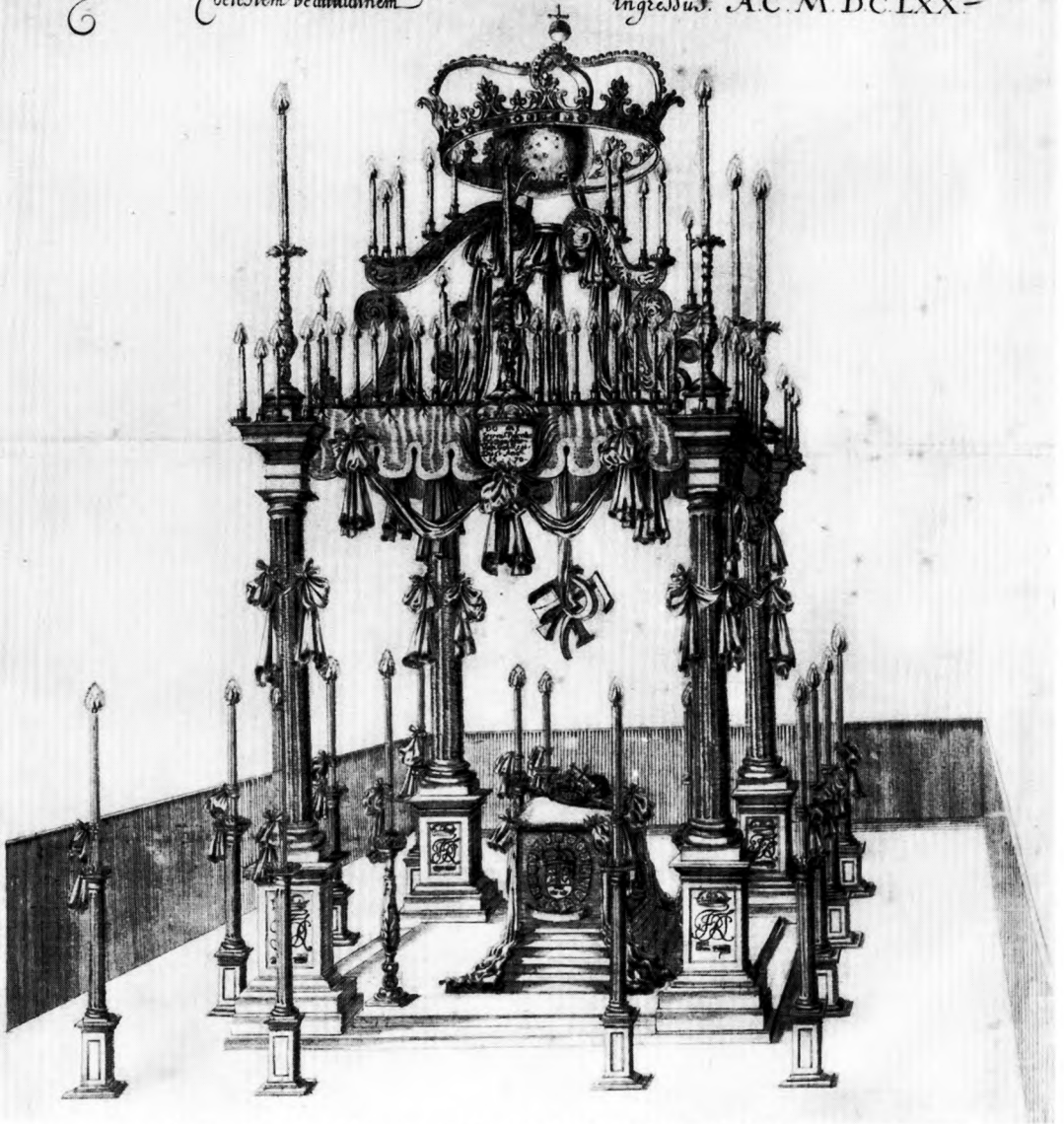
er det mest fuldtone ideologiske udtryk, den tidlige enevælde præstede, og jeg kan her kun berøre nogle centrale punkter. For en overfladisk betragtning står salvingen i nærmest ubrudt forlængelse af adelsvældens kongekroninger. En mere opmærksom analyse byggende på en sammenligning med kroningerne 1537-1648 afdækker derimod en virtuøs anvendelse af det traditionelle skelet til at markere den størst mulige afstand til adelsvældens forfatning. Og eftersom der samme år udkom en trykt salvingsbeskrivelse, kan vi roligt gå ud fra, at det var meningen, at man skulle sammenligne adelsvældens kroning med enevældens salving.¹²

På to felter kan man iagttagende et klart traditionsbrud. Kroningerne før 1660 må betegnes som adelsvældens største og mest folkelige statsceremonier. De foregik i Vor Frue Kirke i København i flere hundrede, ja måske tusind menneskers nærvær, og selv om adelen sikkert fyldte godt op i kirken, havde brede lag af befolkningen mulighed for at følge med under de farverige optog fra slottet til kirken og tilbage igen.

I 1671 lagde man det anderledes eksklusivt an. Salvingen blev forflyttet til Frederiksborg, og det blev understreget, at kun særligt indbudte skulle møde op. Nøgleordet er *distance*, kongemagtens ophøjethed skulle demonstreres gennem afstand, og det gjaldt i stort som småt. Under adelsvælden afsluttedes kroningsdagen f.eks. med en festbanket, hvor kongen sad til bords med fyrstelige gæster, rigsråder og fremmede gesandter. I 1671 spiste Christian V kun i selskab af dronningen og prins Jørgen for hver sin kortsidde af det bord, ved hvis langside han selv tronedede i »splendid isolation«.

Enevældens nye folkelige ritual i forbindelse med tronskifte var derimod det kongelige *castrum doloris*: En overdådigt udsmykket katafalk i slots-

D. O. M. S.
Anathema Amoris.
Serenissimo Potentissimoque Principi ac Domino
Domino Friderico III. D. G. Danie Norwegie Vandalorum Gothorum Regi. Duci
Slesvici Holstie, Stormarce et Ditzmarhie Comiti in Adenburgei Delmenhorst, etc
Pio. Iusto. Constanti,
Sympatibus et eterna Memoriae ergo erectum Qui Anno. aet. LXI. mortalitat. exiuras deparuit.
Celestem beatitudinem ingressus. A. C. M. D. C. LXX.

Dette anonyme stik er efter alt at dømme en fri bearbejdelse af Frederik III's castrum doloris i slotskirken 1670. Stikkets titel, »Anathema Amoris», betyder »Kærlighedens tempelgave», dvs. en hentydning til, at enevældens indførelse officielt var et udtryk for undersåtternes taknemlighed og hengivenhed over for Frederik III.

kirken med kongens lukkede kiste, søvløver, faner, portræt, våbenskjold, lys og baldakin.¹³ Det signifikante er her, at hvor adelsvældens kroning var en retsstiftende statsceremoni, der fremhævede kongeembedets pligter og understregede rigsrådets rolle som garant for en retsorden, understreger et *castrum doloris* dynastiet, kongeslægten som biologisk faktum, som det statsbærende element og følgelig som det, hele folket skal have lejlighed til at tage i øjesyn. X

Det andet punkt, jeg her vil fremdrage, gælder selve salvingseremoniellen og den tilgrundliggende statsretlige opfattelse. Adelsvældens kroninger, der står i ubrudt tradition tilbage til senmiddelalderen, bestod strukturelt set af to dele: salving og investitur.¹⁴ Forud for salvingen gik kongens ed på håndfæstningen, og siden Christian IV's kroning 1596 var håndfæstningen blevet læst op i sin fulde længde. Salvingen udtrykte Guds bekræftelse af rigsrådets valg, indgød Helligåndens gaver og alle kongelige dyder i kongens bryst og gjorde ham i en vis forstand hellig. I kraft af salvingen var kongerne jo »Herrens salvede« og derigennem konger af Guds nåde. Denne salvingforståelse må betegnes som sakramental eller quasisakramental. Gennem salving og kroning blev kongerne rigtige konger, og det kom visuelt til udtryk ved, at kongen red til kirken i fyrstelig dragt uden regalierne (de blev båret af fire rigsråder), men red derfra i kongelig dragt bærende på regalierne.

Betingelsen for salvingen og kroning var dog kongens ed, hvorved han endnu en gang bekræftede de betingelser, han var blevet valgt og hyldet på. Forudsætningen for den guddommelige sanktion var altså det menneskelige valg, hvis teoretiske basis var kontraktlæren.¹⁵ Kontraktlæren kan betegnes som en »noget-for-noget«-statsopfattelse. Samfundslivets grundlag er

en pagt, der indgås mellem to ligeværdige parter. Det er en aftale med gensidige pligter og rettigheder, der også rummer mulighed for opsigelse i tilfælde af misligholdelse. Kontraktlærens konkrete udtryk var håndfæstningen, der bl.a. rummede en oprørsparagraf, og kongens ed, der modsvarede undersåtternes troskabsed ved hyldningen.

Efter salvingen fulgte ceremoniens andet led, investituren, dvs. iklædningen med regalierne, hvor kroningen selvfølgelig indtog den vigtigste plads. Før kroningen hjalp rigsråderne kongen af det fyrstelige tøj, han hidtil havde båret, og iklædte ham en kongelig dragt. Selve kroningen gennemførtes af biskop og rigsråd i fællesskab. Investituren med sværd, krone, scepter og rigsæble gav rig lejlighed til bibelsk begrundet belæring om de kongelige pligter, der fulgte med værdigheden.

Kroningsbeskrivelsernes salvelsesfulde tone skal dog ikke fordunkle, at adelsvældens kongeideologi og statsopfattelse rummede to elementer. På den ene side den verdslige, naturretlige kontraktlære, der var forudsætningen for kroningen overhovedet, og som kom tydeligst til udtryk i kongens ed og i investiturdelen, hvor rigsrådet spillede en vigtig rolle. På den anden side den kristne, protestantiske øvrighedslære, der opfattede fyrstemagten som udsprungen af Gud og så betingelsesløs lydighed som en religiøs pligt. Dette sidste element kom stærkt til udtryk i salvingen og i de mange ord, som ledsagede ceremonien, men fandt også visuelt udtryk ved afslutningen, hvor kongen med draget sværd læste dagens evangelium og derigennem gav udtryk for Evangeliets og kongemagtens gensidige afhængighed.

I 1671 kunne man slet og ret have skrottet hele det gamle kroningsritual og gennemført den salving, Kongeloven foreskrev (§§ 16 & 18), under enkle former i slotskirken. I stedet valgte

*Dette maleri af Christian V's salving 1671 rummer en række uoverensstemmelser med virkeligheden: Tronen er for bred, slotskirken virker langt større end i virkeligheden, og der ses intet spor af den tribune, der ifølge salvingsbeskrivelsen strakte sig fra alteret hen til tronen. Til gengæld giver billedet af salvingsøjeblikket gennem sin manipulation med lys og skygge et stærkt indtryk af en fortættet religiøs atmosfære. Maleriet er tilskrevet Peder Andersen eller Anton van Steenwinckel.
Foto: De danske kongers kronologiske samling, Rosenborg.*

man at ombygge kroningsceremonien i enevældens billede og gøre den til kulminationen på den ovenfor anførte række af ceremonielle initiativer. Det, man gjorde, var at fjerne eller erstatte alle elementer af kontraktlære i det gamle ceremoniel. Det sakramentale, salvingens guddommelige sanktion af kongemagten, bibeholdtes derimod, selv om der officielt ikke længere var tale om en retsstiftende handling, men blot om en kongelig »devotionsakt«, dvs. et udtryk for kongelig fromhed og ydmyghed over for Gud. Edsaflæggelsen blev derfor selvfølgelig strøget,

men på det sted i ritualen, hvor håndfæstningen traditionelt blev oplæst, oplæste man i stedet Kongeloven i dens fulde længde. Og hele investiturdelen, dvs. overdragelsen af regalierne, blev erstattet af en velsignelse af regalierne. I stedet for blot at udelade investituren, der havde talt så stærkt om rigsrådets myndighed og kongemagtens pligter, erstattede man den altså med et nyt udtryk for Guds velsignelse af kongen. Effekten af disse erstatninger må have været langt stærkere end en simpel udeladelse, for alle vidste, hvad oplæsningen af Kon-

geloven og velsignelsen af regalierne erstattede. Det siger næsten sig selv, at kongen ankom til kirken iført kongelig dragt og selv bar sine regalier.

Verdslig og religiøs legitimation

På trods af den religiøse dobbeltkonfekt er det interessant at se, at enevælden ved denne såvel som ved andre lejligheder holdt fast ved en dobbelt legitimation. Det vil sige på den ene side en verdslig legitimation, der byggede på naturretten og gik tilbage til arvehyldningen 1660. Denne naturretlige legitimation gennemsyrrer enevoldsarveregeringsakten af 10. januar 1661, men fandt også nedslag i Kongeloven 1665 og Danske Lov 1683. På den anden side den religiøse legitimation, der bestod i en forstærket videreførelse af traditionel protestantisk øvrigheds-lære og kongerøgelse, mest autoritativt udtrykt af professor, senere biskop, Johan Wandal i hans *Seks bøger om kongeretten* (1663-1672) og af hofprædikant H.G. Masius i hans *Fyrsternes fordel ved den lutherske tro* (1687).¹⁶

Under adelsvælden havde der bestået en vis balance mellem disse to elementer, symbolsk udtrykt ved kroningsceremoniens to dele. Under enevælden forsvinder det naturretlige ikke, men det overskygges eller overdøves i temmelig høj grad af det religiøse element. Salvingsritualet er et eksempel, og de obligate lejlighedsdigte i samme anledning med Thomas Kingos *Hosianna* i spidsen udviser samme tendens.¹⁷ I sit forsøg på maksimering af »Herrschaft« tappede den tidlige danske enevælde altså efter bedste evne den danske protestantiske kristendoms store potentiale for politisk legitimitet, sådan som den forvaltedes af den traditionelt kongetro gejstlighed.¹⁸

Dette gælder i hvert fald for den ældre danske enevælde. Med tiden bleg-

nede enevældens religiøse aura, og Kongelovens naturretlige tankegang kom atter frem i første række, da oplysningstiden holdt sit indtog. Men det er en anden historie.

At vi maa frygte dig af idel kjærlighed – en vignet

Før vi tager endelig afsked med den ældre danske enevælde, skal titlens måske lidt kryptiske indledningsord forklares. De stammer fra Anders Bording's *Frydeskrig* i anledning af salvingen 1671, i øvrigt det fjerde i rækken af *Frydeskrig* til kongehuset! Bording var på det tidspunkt statslønt poet og udgiver af den officielle, rimede månedsavis *Den Danske Mercurius*. Hans politiske digte generelt, og dette frydeskrig i særdeleshed, udmærker sig ved et poetisk niveau og en politisk prægning, der giver et fascinerende indblik i regimets ideologiske manøvrer i spændingsfeltet mellem »Macht« og »Herrschaft«. De centrale linjer lyder som følger.¹⁹

Dit ansigt lige ved en Engels ansigt ligenes
Och derfor af en hver tilbedes och vel-signes
Din munds befaling er ret dydens rette snoer
Dit hjertes øyemerk er felgis fred och floor
Hvo vil ey gladelig til jorden need sig neye,
For dig, som værdig varst, en gandske Jord at eye?
Hvo vil ey dig ansee for Himlens Sendebud,
Som Himlen ærer self, och kalder Jordens Gud?
Lad andre Rigers folk, af frytet for magten giøre,
hvad dennem settes for, af den som de tilhøre,

Din milde medfart os saa vel at lokke
veed,
At vi maa frygte dig af idel kjærlighed.
(Linje 61-72)

De første fire linjer (61-64) står helt i den panegyriske tradition, sådan som den udvikledes i antikken og genoplyvedes i renæssancen. Man roser fyrsten, og denne ros har en dobbelt funktion: legitimerende og moraliserende. På den ene side legitimerer den fyrsten i forhold undersätterne, for de re-

geres jo af den bedste. På den anden side tegner rosen også et idealbillede, som fyrsten indirekte opfordres til at leve op til. I dette tilfælde er ordene om »fælles fred og flor« en klar henstilling til at føre en fredspolitik til gavn for erhvervslivet og afstå fra forsøg på generobring af landsdelene øst for Sundet.

I de næste to linjer (65-66) spindes videre på kongens fremragende egenskaber, samtidig med at der indirekte hentydes til den kongelige arverettig-

Anders Bording (1619-1677) var en politisk fintfølede digter, hvis politiske lejlighedsdigte formfuldendt og præcist afspejler samspillet mellem folkestemning og politisk propaganda inden for rammerne af den til enhver tid gældende politiske korrekthed. Maleriet er med urette blevet tilskrevet Karel v. Mander, og det viser Bording som ung mand på et tidspunkt, hvor han allerede havde skabt sig et navn som hyrdedigter.
Foto: A. Brandt, Frederiksborgmuseet.

hed. Arvekongedømmet gjorde jo i en vis forstand Danmarks land og folk til kongens ejendom, så der er reelt tale om en henvisning til regimets naturretlige grundlag: Folkets overdragelse af arvekongedømme og enevoldsmagt til Frederik III og hans arvinger i efteråret 1660. Det udtalte faktum danner så springbræt for det hyperbolske udsagn: Christian er værdig til posten som universalarveheriker.

De følgende to linjer (67-68) forlader den moralske og naturretlige legitimation til fordel for kongemagtens religiøse fundament. Ordene *Himlens sendebud* knytter an til *engels ansigt* seks linjer forud, men det centrale er, at Himlen selv, dvs. Gud, kalder kongen *jordens Gud*. Denne tanke, der i dag virker meget fremmed, var dengang helt konventionel og blev normalt underbygget med en henvisning til Salme 82,6 (*Jeg har sagt: I er guder, I er alle sønner af den højeste*). Indtil dette punkt må Bordings digt betegnes som elegant, men konventionelt i sin trinvis opstigning fra det moralske over det naturretlige til det religiøse.

De sidste fire linjer (69-72) bryder imidlertid mønstret og afslører Bording som både politisk og poetisk virtuos. Formelt træder han flere niveauer ned, ja faktisk går han under bundgrænsen for et »heroisk« hyldedigt, ved at nævne den rå, brutale »Macht« og den (ære)frygt, den fremkalder. Og denne rå magt kombineres endda med tanken om folket som fyrstens ejendom. Med andre ord: Den danske arvekonge råder over rå vold og har ret til at bruge den over for sin ejendom: folket. Dette kolde gys danner dog blot afsæt for de sidste linjers stød i hjertekulen: Ikke frygt for repressalier, men kærlighed, fremkaldt af den milde kongelige regeringsstils dragende kraft, er drivkraften bag undersåtternes lydighed. Det kan man da kalde enevælde med sukterglasur! Men igen: Dobbelttheden fra de første linjer

(l. 61-64) med deres fremhævelse af fælles fred og flor består. Vist er det rosende, at kongens »milde medfart« kalder undersåtternes kærlighed frem, men ordene rummer også en diskret, men utvetydig opfordring til at bygge den politiske legitimitet på mildhed og omsorg i stedet for på vold og magt.

Det er tankevækkende, at Bording vælger at indramme hentydningerne til enevældens naturretlige (l. 65-66) og religiøse (l. 67-68) fundament med formuleringer, der sandelig understøtter det enevældige styre, men samtidig formaner de herskende til at bygge deres »Herrschaft« på varetagelse af folkets tarv. Det er som om den aldrende statspoet ikke helt har glemt den forfatning, han femten år tidligere i et *Frydeskrig* til prins Christian (V)'s hyldning på Viborg landsting 1655 havde besunget, og hvis ideologi havde været gensidige forpligtelser mellem konge og folk.²⁰

Noter:

1. *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, red. Robert E. Goodin & Philip Pettit, Oxford 1993, s. 548 ff. Jf. også Niels Thomsen: Studier af magtbegrebet, *Søfart politik identitet. Tilegnet Ole Feldbæk*, Handels- & Søfartsmuseet på Kronborgs Søhistoriske Skrifter 19, red. Hans Jeppsen m.fl., 1996, s. 333-339.
2. Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie* (5. udg. ved Johannes Winckelmann), Tübingen 1972, s. 28-29, 122-123, 541-545.
3. I et brev fra Paul Tscherning til rigsmarsk Hans Schack 12.7.1662, citeret i Knud Fabricius: Kollegiestyrets Gennembrud og Sejr 1660-1680, *Den danske Centraladministration*, red. Aage Sachs, 1921, s. 209. Jf. også C.O. Bøggild-Andersen: *Hannibal Sehested. En dansk Statsmand II*, 1970, s. 71.
4. J.J.A. Worsaae, udg.: *Kong Christian den Vtes Testamenter som Tillæg til Kongeloven*, 1860, s. 24; J.H. Bang, udg.: *Auszug der Regierungens Regeln, welche S. K. M. Friderich IV seinem Sohne Christian VI hinterlassen*, *Dansk Maanedsskrift* 1865, s. 51-57. Jf. i øvrigt Sebastian Olden-Jørgensen: Chri-

- stian V's og Frederik IV's politiske testamenter, *Historisk Tidsskrift* 1996, s. 313-348.
5. P.W. Becker, udg.: *Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik den Tredies Regiering af udenlandske Archiver I*, 1847, s. 276, 279-280, 291; Axel Liljefalk: *Københavnske Tilstande i Tiden efter Fredsslutningen 1660*, *Historiske Meddelelser om København*, 1. rk. 4, 1913-1915, s. 202-217.
  6. Jf. den tankevækkende anonyme betænkning *Fyrstelig Tankering*, udg. J.A. Fridericia, *Danske Magazin*, 4. rk. 4, 1878, s. 274-285.
  7. Nils G. Bartholdy: Adelsbegrebet under den ældre enevælde, *Historisk Tidsskrift* 12. rk. 5, 1971, s. 577-648; Knud J.V. Jespersen: For dyd, tro tjeneste og mandige bedrifter. De danske ridderordener og enevældens rangdelte samfund, *Fra Korsridder til Ridderkors. Elefantordenens og Dannebrogordenens historie*, red. Mogens Bencard & Tage Kaarsted, 1993, s. 57-102; Leon Jespersen: Statuskonsumtion og luksuslovgivning i Danmark og Sverige i 1600-tallet – en skitse, *1600-tallets ansikte*, Symposier på Krapperup Borg 3, red. Sten Åke Nilsson & Margareta Ramsay, Nyhamnsläge 1997, s. 169-195; Sebastian Olden-Jørgensen: Statsceremoniel, hofkultur og politisk magt i overgangen fra adelsvælde til enevælde – 1536 til 1746, *Fortid og Nutid* 1996, s. 3-20.
  8. Mara R. Wade: *Triumphus Nuptialis Danicus. German Court Culture and Denmark. The »Great Wedding« of 1634*, Wolfenbüttele Arbeiten zur Barockforschung 27, Wiesbaden 1996. Jf. også min allerede nævnte artikel i *Fortid og Nutid* 1996, s. 3-20 med den dér anførte litteratur.
  9. Sebastian Olden-Jørgensen: *Poesi og politik – Lejlighedsdigtningen ved enevældens indførelse 1660*, Forum for renæssancestudier 8, 1996.
  10. Sebastian Olden-Jørgensen: Søren Kørnerup – en af enevældens uheldige høge. En moralsk fortælling, *1066 Tidsskrift for Historisk Forskning* 22, 1992, s. 13-25.
  11. Bøggild-Andersen: *Hannibal* (se note 3) s. 89-98; A.D. Jørgensen: *Peter Schumacher Griffenfeld I*, 1893, s. 291-93, 319-324; Carl S. Christiansen: Den store Revisionskommission og dens Forløbere, *Historisk Tidsskrift* 7. rk. 4, 1902-1904, s. 1-120.
  12. Caspar Erasmus Brochmand: *Den Stormægtige Høybaarne Førstis oc Herris / Her Friderich den Tredies [...] Kongelige Kronings [...] Korte Beskriffuelse*, 1650; Jørgen Hein: Frederik III's kroning og regalier, *Historisk Tidsskrift* 1990, s. 64-82; Johan Wandal: *Den Stormægtigste og Høybaarne Arffve-Konings og Monarchs / HER CHRJSTJIAN DEN FEMTES [...] Kongelige Salvings [...]* *Sandfærdige Beskriffuelse*, 1671; Povl Eller: *Salvingerne på Frederiksborg*, 1976.
  13. Birgitte Bøggild Johannsen: Til Ewig Ære Minde. Studier i enevældens kongelige castrum doloris, *Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller*, red. Hugo Johannsen, 1983, s. 155-180.
  14. Erich Hoffmann: Die Krönung Christians III. von Dänemark am 12. August 1537. Die erste protestantische Königskrönung in Europa, *Herrscherweihe und Königskrönung im frühneuzeitlichen Europa*, red. Heinz Duchhardt, Schriften der Mainzer philosophischen Fakultätsgesellschaft 8, Wiesbaden 1983, s. 57-68; Hans Liermann: Untersuchungen zum Sakralrecht des protestantischen Herrschers, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung* 30, 1941, s. 311-383; Leon Jespersen: Teokrati og kontraktlære. Et aspekt af de statsretlige brydninger ved Frederik 3.s kroning, *Struktur og funktion. Festskrift til Erling Ladewig Petersen*, red. Carsten Due-Nielsen m.fl., 1994, s. 169-186. Jeg regner med i anden sammenhæng at fremlægge en detaljeret analyse af de danske kroninger og salvinger 1537-1671.
  15. Werner Näf: Herrschaftsverträge und Lehre vom Herrschaftsvertrag, *Schweizer Beiträge zur Allgemeinen Geschichte* 7, 1949, s. 26-52; Werner Näf, udg.: *Herrschaftsverträge des Spätmittelalters*, Quellen zur neueren Geschichte 17, Bern 1951.
  16. Johan Wandal: *Juris regii [...] libri sex*, 1663-1672; H.G. Masius: *Interesse principum circa religionem evangelicam*, 1687. Litteraturen om disse to centralt placerede teologers politiske hovedværker er sparsom og langtfra udtømmende: Edvard Holm: *Holbergs statsretlige og politiske Synsmaade*, 1879 (genoptryk 1979), s. 7-10; Knud Fabricius: *Kongeloven*, 1920 (genoptryk 1971), s. 278-285; J.L. Balling: Den danske Eusebius, *Kirkehistoriske Samlinger* 1980, s. 137-148; Jørgen Stenbæk: Religion og politik i den unge danske enevældes selvforståelse, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 3, 1983, s. 51-63 (ret overfladisk).
  17. Den seneste og bedste udgave af *Hosianna* findes i Thomas Kingo: *Digtning i udvalg*, udg. Marita Akhøj Nielsen, 1995, s. 29-36. Desuden rummer Ivar Hertzholms digt: *Tibi serviat ultima Thule! Den Stormægtigste Arffve-Monarchs H. Christian den V. [...] Hans Hellige og Høy-Kongl. Præctige Salfvjngs Korte Beskriffuelse*, 1671, en spændende og meget ideologisk bevidst skildring af hele tronskiftet.
  18. Klaus Petersen & Hans-Henrik Rode: Kirke og stat i 1600-tallet, *Kirkehistoriske Samlinger* 1995, s. 63-100.

19. Tekstkritisk og kommenteret udgave findes i Anders Bording: *Digte*, udg. Erik Sønderholm, 1984, s. 123-125; og Erik Sønderholm: *Kommentar til Anders Bordings digte*, 1986, s. 168-172. De anførte linjer rummer ikke umiddelbart gloseproblemer, men opslag i *Ordbog over det danske Sprog* afslører en prægnans i Bordings ordvalg, som ikke umiddelbart opfattes af den moderne læser.

Her blot to eksempler: »Flor« betyder selvfølgelig blomstring, men i overført betydning har ordet ofte associationer til handelsliv og økonomisk velstand (ODS 4, sp. 1218); »medfart« betyder adfærd/behandling, men bruges særligt om overordnedes behandling af underordnede (ODS 13, sp. 1172).

20. Sønderholm (se note 19) 1984, s. 84-88 og 1986, s. 144-145.